

дазволілі адлучацца на падвор’е, і ён блукаў каля шэрых каменных сценаў, разглядваў шчыліны ў сценах, мох, што вырас у гэтых шчылінах. Напаткаў лужок з аксамітна-зялёнай травой, сеў на траву, апусціў у яе рукі. Потым, азірнуўшыся наўкола — ці не цікуюць чужыя вочы, па самую шыю апусціў у траву галаву, нешта доўга нюхаў, да нечага прыслухоўваўся. І калі зноў узняў твар, на вачах былі слёзы.

«Ісцінны Бог уваходзіць у скамянелую душу», — думаў Генрых, які ўвесь час крадком сачыў за князем праз вузкае акно епіскапскай чытальні. Яго радавалі змены, што адбываліся з князем Кукейнаса. Князь увачавідкі рабіўся спакойным, памярковым, ручным.

Калі скончыліся дзве сядміцы, Вячка папрасіў паклікаць епіскапа і аб’явіў Альберту, што аддае рыжскай царкве палову сваіх уладанняў, прымае ленныя сцягі¹ і гатоў пусціць у Кукейнас доўгідаў і рыцараў Альберта, каб узвялі яны каменны храм. Адразу сабралі капітул, на якім сам епіскап уручыў Вячку ленныя сцягі, абняў яго, пацалаваў, падарыў дзесяць баявых коней і дзесяць сталёвых рыцарскіх даспехаў. Вялікая радасць была ў Рызе...

Адслужылі месу, і Вячка, развітаўшыся з дачкою, Альбертам і Генрыхам, у суправаджэнні дваццаці рыцараў епіскапа накіраваўся ў Кукейнас. Над Рыгай бязважка плавалі маленькія пушыстыя воблачкі.

Усю дарогу князь маўчаў, нечаму ўсміхаўся, на прывалах часта і доўга маліўся. «Няўжо гэта той самы Вячка, адважны страшны князь, пра якога нам казалі столькі жахаў? — дзівіліся рыцары. — Ды гэта бяскрыўдны манашак, верабей, якога выпусцілі з клеткі». Некаторыя з рыцараў пачалі пазіраць на князя з пагардаю, пачалі кпіць з яго.

Радаснымі крыкамі сустрэў Кукейнас Вячку. Амаль усе воі і гараджане высыпалі на вал. Поп Сцяпан загадаў ударыць у

¹ *Ленныя сцягі* — знакі ўлады.

звон. Але твары ў кукейносцаў спахмурнелі і пацямнелі, калі яны зблізку ўбачылі свайго князя. Не, гэта быў не іхні князь! Стомлены соннавокі чалавек сядзеў на запырсканым гразёю кані, абыякава і лена глядзеў на забаролы, на пад’ёмны мост, які апускалі перад ім.

— Падмянілі нам князя, — разгублена сказаў старшы дружыннік Халадок, бачачы, як цяжка, па-старэчаму злазіць Вячка з каня. — Ён жа птушкаю вылятаў з сядла.

— А можа, тэўтоны мухаморамі атруцілі князя? — ціха і спалохана спытаўся ў стрыя Якава Мірошка. У Гарэлай Весі, чуў Мірошка, нявестка атруціла свайго свёкра — цэлы сонцаварот падлівала яму ў ежу адвар з мухамораў.

Якаў і Мірошка глядзелі праз шчыліну ў забаролах, як павольна, быццам з неахвотаю, уз’ехаў князь на мост, як не ўзняў галаву, калі яго віталі кукейносцы. Здавалася, на шыі ў князя вісіць нябачны камень-жарнавік.

Якаў прыкусіў губу, задумліва пазіраў на князя, потым сказаў:

— Не мухаморамі атруцілі нашага князя, Мірошка. Навошта тэўтонам атручваць? Яны, каб захацелі, мячамі б яго засекалі. Горам-бядой князя атруцілі.

У гэты час перад гарадскімі варотамі паказалася княгіня Дабранега ў суправаджэнні чалядніцы¹ Куліны. Якаў спусціўся з вала, праціснуўся праз натоўп кукейносцаў бліжэй да Куліны, бо вельмі падабалася яму русакосая чалядніца. Куліна ўбачыла яго, усміхнулася, радасцю ўспыхнула смуглыя шчокі.

— Добры дзень, княжа, добры дзень, мой гаспадар, — схілілася ў паклоне, а потым пацалавала стрэмя Дабранега. — Добра, што прыляцеў, голуб ясны, на свой двор.

Усе змоўклі, чакалі, што адкажа князь. Усе прагнулі пачуць першыя словы, якія ён прамовіць на роднай зямлі ў час вяртан-ня. Але Вячка нічога не сказаў, марудна злез з каня, падышоў

¹ *Чалядніца* — жанчына з чэлядзі, прыслугі князя.

да княгіні, тройчы пацалаваў яе і разам з ёю моўчкі пайшоў у свой царам.

Кукейносаў гэта страшэнна ўразіла і пакрыўдзіла. З усіх бакоў толькі і чулася:

— Язык праглынуў князь у Рызе!

— Хвастом тэўтонскім зрабіўся!

— Моцнай бічоўкай прывязаў Вячку Альберт да свайго сядла!

Самыя нецярплівыя і гарачыя прапаноўвалі паслаць ганцоў у Полацк і Літву, каб хутчэй прысылалі дапамогу супраць тэўтонаў, бо на князя Вячку ўжо нельга спадзявацца.

— Заснуў наш князь, — з сумам і горыччу сказаў Клімята Аднарук Мірошку, калі ўсе дзеці, якіх ён вучыў, сабраліся на хорах у царкве. — Хто б мог падумаць? Але пойдзем, дзеці, далей у навучанні.

А князь Вячка і сапраўды спаў. Спаў ужо другі дзень. Заціх, як вымер, царам, чалядніцы і халопы хадзілі на пальчыках, жука-бурчуна, які аднекуль з Дзвіны заляцеў раптоўна ў царам, лавілі вялікай гурбою і ў рэшце рэшт злавілі, хацелі раструшчыць, але дваровы хлопчык Анісім захныкаў і панёс яго з сабою, як жывую цацку.

Дзіўныя сны сніліся князю. То стаяў ён пасярод жытнёвага поля, якое дыбілася крутымі жоўтымі хвалямі, пакрываючы князя з галавой, і толькі васількі, як халодныя сінія зорачкі, зрэдку мільгалі ў гарачай жаўцізне. То ўзбіраўся на высокую старую ліпу, і чым вышэй залазіў, тым усё болей маладзейшай рабілася ліпа, а на самым версе, на самай макаўцы дрэва, ён убачыў цёмна-зялёны пяшчотны ліст, які павольна калыхаўся, уздрыгваў на тоненькай карычневай ножцы. Захацелася князю сарваць гэты ліст, каб адчуць пальцамі клейкую ліпкасць зеляніны, але загула, зашумела, чалавечым голасам закрычала старая ліпа: «Гэта мой сыноч! Гэта мой сыноч!» — узмахнула ўсімі сваімі тоўстымі шурпатымі галінамі, напружылася ўсім маршчыністым ствалом і скінула князя-бедалагу на зямлю. Моцна стукнуўся ён аб карані і прачнуўся.

Ён ляжаў на мулкіх дошках свайго паходнага ложка і яшчэ адчуваў боль ад падзення. Ад удару аб цвёрдыя карані. Ён узняў над сабою рукі, сціснуў іх у кулакі і чакань са страхам, што не адчуче ранейшую сілу ў кулаках. Але сіла была, бурлівая, хмельная, ранейшая. Тады ён рыўком скінуў з сябе покрыва, пругка ўскочыў на ногі, падбег да акна глянуць, светла або цёмна на дварэ.

Быў самы поўдзень. Сонца, як маленькая распаленая грыўня, стаяла высока-высока ў небе, і ягоняя прамені, як вострыя залатыя мячы, рассякалі згусцелы ад спёкі блакіт.

І Вячка засмяяўся. Ён смяяўся доўга, бязгучна. Было лёгка, было добра. «Я вярнуўся!» — крычаў у душы звонкі ярасны голас.

Маладой чалядніцы ён загадаў, каб паклікала княгіню Дабранегу. Неўзабаве ў спачывальню ўвайшла Дабранега, разгубленая, спалоханая. Вочы заплаканыя, і на шыі завязана чорная, прашытая залатой ніткай хусцінка.

Вячка пацалаваў княгіню, зняў з яе шыі чорную хусцінку, шпурнуў прэч, сказаў:

У. Лукашык. Ілюстрацыя да твора Л. Дайнекі «Меч князя Вячкі»

Якім паказаў князя Вячку мастак?
Ці адпавядае бачанне мастака вашаму ўяўленню пра героя?

— Дзе мая кальчуга? Дзе меч Усяславаў?

— Ой, князь, — прашаптала Дабранега і ўся засвяцілася ад радасці.

— А ты думала, што ў Рызе я зрабіўся манахам? — прытуліў яе да гарачых моцных грудзей Вячка. — Кліч сюды Халадка. Толькі кліч, каб чужыя вочы не ўбачылі, каб чужыя вушы не пачулі.

Прыбег старшы дружыннік Халадок.

Вячка спыніў яго:

— Што рабілі тэўтоны?

— Учора пілі віно і задзіраліся з полацкімі купцамі.

— Што робяць сёння?

— Сякуць камень-плітняк за гарадскім валам, хочуць будаваць побач з тваім церамам крэпасць. Рыцар Готфрыд у іх старшы.

— Зброю ўзялі з сабой?

— Яны заўсёды ходзяць са зброяй. І п'юць, і робяць з мячамі на поясе. Але зараз горача — яны могуць распрануцца і быць без кальчуг і мячоў.

Выслухаўшы такія словы Халадка, Вячка павесялеў, сказаў:

— Прышлі да мяне двух спрытных, вёрткіх хлопцаў, трэба, каб яны ўпільнавалі, чым займаюцца тэўтоны, якая ў іх зброя.

Здавалася, майская бура ўляцела ў церам. Дружыннікі апра-
налі кальчугі, надзявалі шлемы, стараючыся рабіць як мага меней шуму, бралі шчыты, мячы, коп'і і лукі. Вячку прынеслі кальчугу, шлем і Усяславаў меч.

Дабранега з паклонам падала цяжкі меч мужу, сказала:

— Будзь моцны душой і мячом, мой княжа. Святая Сафія глядзіць на цябе і чакае перамогі.

— Ты на мяне глядзіш, Дабранега, — сурова ўсміхнуўся Вячка. — Памру, але гонар палачан не аддам на знявагу. Добрая будзе валка¹.

¹ *Валка* — бойка, бітва.

Ён рашуча трасянуў мячом.

У гэты час убеглі ў апачывальню Якаў Палачанін і Мірошка, абодва ўспатнелыя, чырванашчокія.

— Тэўтоны камень сякуць у вялікай яме, — выдыхнуў Якаў, — мячы і кальчугі звалілі на край ямы. Мокрыя ад поту, як балотныя жабы.

— Рубон, — ціха сказаў Вячка і выцягнуў меч.

— Рубон, — як парыў ветру, пранеслася па дружыне, што ўжо гуртавалася ва ўсіх пераходах церама.

Гарадскія вароты былі загадзя адчынены, і дружына Вячкі, не сцішваючы хады, знянацку атакавала тэўтонаў. Вячка бачыў белыя спалоханыя твары ворагаў. Храбусцела жарства пад нагамі. Пахла свежаўскапанай зямлёй. Біцца ў яме было цесна, не хапала размаху руцэ, і князь толькі калоў мячом. Некалькі тэўтонаў паспелі схапіць зброю і стараліся аддаць жыццё як мага даражэй. Яны былі голыя, беласкурыя, слізкія ад поту, як рыбіны. Пахла потам, і гэты ненавісны пах раз'ярыў Вячку.

Ён закрычаў:

— Нікога не выпускайце з ямы! Сячыце ўсіх! Дачку Альберт мне ўсё роўна не аддасць. Табой ахвярую, дачка!

Дружыннікі з новай сілаю, з вялікай ярасцю рынуліся на тэўтонаў. Жменька ворагаў, што заставаліся яшчэ жывымі, была пасечана на шматкі.

Валка скончылася. Лясныя пчолы гулі над мёртвымі тэўтонамі. Чаіцы сумна крычалі на Дзвіне. Вячка з хмурасцю глядзеў на справу сваіх рук, спытаўся:

— Хто з нашых Богу душу аддаў?

— Дзецкага Грыкшу забілі, — адказалі яму.

— Добры быў вой. Прыгожа загінуў, — прамовіў Вячка. — Клічце айца Сцяпана і халопаў з церама. Трэба пахаваць усіх мёртвых.

1. Як пісьменніку ўдалося наблізіць нас да тых даўно мінулых часоў?
2. Параўнайце мастацкі паказ падзей з апісаннем іх у навуковай літаратуры.

- Дзе адлюстраванне жыцця маляўнічае, зрокава-нагляднае, поўнае бытавых падрабязнасцей, дэталей? Дзе яно перадае толькі сутнасць таго, што адбылося?
- Ці мог пісьменнік ведаць пра гэтыя падрабязнасці? Калі не мог, то якім чынам ён усё гэта ўзнаўляе, паказвае? Назавіце герояў твора, якія адпавядаюць сапраўдным гістарычным асобам, і тых, што створаны толькі фантазіяй пісьменніка.
- Дзе апісанне падзей больш дакладнае — у навуковым творы ці ў мастацкім?
- Ці разыходзіцца мастацкі паказ з навуковым у выяўленні галоўнай сутнасці падзей, што адбыліся ў далёкім мінулым? У чым?

3. Прачытайце дыялог і прыгадайце літаратурных герояў (трэнажор па творы Л. Дайнекі «Меч князя Вячкі»). Як характарызуюць гераіню словы, з якімі яна перадае меч князю?
4. Ахарактарызуйце князя Вячку. Якую ролю адыгрываюць пейзажныя замалёўкі, успаміны, сны князя ў абмалёўцы яго вобраза? Як праз адносіны да дачкі Соф'і аўтар паказвае Вячку — абаронцу роднай зямлі і бацьку?
5. Разгледзьце ілюстрацыі да твора, якія зрабіў Уладзімір Лукашык. Ці ўдалося мастаку, на ваш погляд, перадаць сродкамі графікі эмацыянальную атмасферу літаратурнага твора? Ці адчулі вы адносіны мастака да сваіх герояў?
6. Падзяліце герояў твора на абаронцаў Кукейнаса і ворагаў-крыжакоў (трэнажор «Літаратурныя героі твора Л. Дайнекі «Меч князя Вячкі»»).
7. Параўнайце Вячку і яго дружыннікаў, з аднаго боку, і персанажаў з лагера тэўтонаў (рыцар Дانیіл, граф Пірмонт, епіскап Альберт) — з другога. Як характарызуюцца прадстаўнікі гэтых лагераў у навуковым творы — вучэбным дапаможніку па гісторыі?

8. Вызначце ролю гістарызмаў у творы. Разгадайце крыжаванку (Л. Дайнека. «Меч князя Вячкі»).

9. Праверце свае веды (тэст па творы Л. Дайнекі «Меч князя Вячкі»).

Уладзімір Караткевіч

БАЛАДА ПРА ВЯЧКУ, КНЯЗЯ ЛЮДЗЕЙ ПРОСТЫХ

Як груганы на трупы з высокае гары,
Крыжакі наляцелі на вёскі і бары.
Няшчасная краіна тры доўгія гады
Нагбом хляптала трунак¹ смярцей і злой бяды.
Цягнулі па кавалках яе ва ўсе бакі,
Загінулі героі, і здрадзілі князькі.
Агонь любові мужнай у брудных душах згас,
Адзін не здрадзіў Вячка, сумленны хлопскі князь.
Параненым і слабым яны яго ўзялі,
Ў кайданы ногі скулі і ў лагер прывялі.
Ад раны, непрытомны, ачнуўся ён тады,
Калі былі далёка айчыны гарады.
Меў сілы, каб змагацца і з сотняй варагоў,
Але шляхі да волі замкнулі для яго...
Па вуліцы смярдзючай, дзе скупчанасць і бруд,
Вядуць яго на плошчу. А там чакае суд.
А ў галаве чамусьці ўстае чырвоны снег,
Пажары чорных замкаў ў апошні іх набег...
Ў агні наперад з імі ляцелі бітвы дні,
Парчу і аксаміты тапталі ў бруд яны.
За подзвігі у бітвах супроць крыжацкіх зграй,
За мужнасць і за гонар трымай адказ, трымай!
Тут, як на браме пекла, магла б пісаць рука:
«Пакіньце спадзяванні — адсюль выводзіць кат».
Але сканаць пакорным і мяккім, быццам пух,
Як бык дурны на бойні, папаўшы пад абух?

Параўнайце вершаваныя радкі з праязічнай мовай: *Няшчасная краіна тры доўгія гады піла, захлынаючыся, атрутнае пітво смярцей і злой бяды.*

Які з варыянтаў больш вобразна і эмацыянальна перадае аўтарскую думку?

Вядомы паэт Дантэ ў сваёй «Боскай камедыі» ўжыў гэты выраз над брамай у пекла.

¹ *Трунак* — напой, тут: атрутнае пітво.

У. Лукашык.
Вячка

Падбярэце вершаваныя радкі, якія вобразна перадаюць змест мастацкага палатна.

І просіць перад стратай ён пугы развязаць,
Каб рукі на імгненне замлелыя размяць.
І ў гэты час апошні перад канцом сваім
Каня яму прывесці, каб развітацца з ім:
«Са мною разам зносіў ён дождж і халады,
Насіў мяне на бітву тры доўгія гады,
Таптаў нагамі лона сталочанай зямлі».

.....

І вось каня на плошчу два кнехты прывялі.
І Вячка грыву гладзіць, цалуе ў мяккі нос
І кажа, кажа сябру пра свой жахлівы лёс:
«Мой конь, мой конь, мой любы.
Як будзеш жыць цяпер?
Канец лясной свабодзе, мой добры, моцны звер.
Ты грэбаваў зямлёю, што слалася ў нагах;
Няўжо насіць ты будзеш чужога, варага?
Якому не пасуе і назва: «чалавек»,
Ў якога твар, як пятка, не чырванее век.
Не роднае, чужое усё нам тут з табой:
Не так, як на Радзіме, кабылы йржуць вясной,
Не так гамоняць дрэвы, не так звіняць лугі,
Не так куюць падковы для конскае нагі.
Дапамажы мне, косю, мой бездыханны труп
Не проста дол чакае — ганьба, ганебны слуп».
І, выпрастаўшы рукі, меч ката вырваў ён
І ссёк дубовы чэрап з крутых яго рамян,
І на каня узвіўся, і ў стрэмя горда стаў,
І зноў для бітвы волю ў апошні час дастаў.
Меч бліснуў у паветры над лютаю гурбой.
Адзін супроць дзясяткаў —
І ўсё ж не прэнг¹, а бой!

¹ *Прэнг* — момант пакарання з прымяненнем катавання.

Конь варагоў хапае зубамі і храпіць.
Паўсюль пануе пекла і трупы, як снапы.
*О, лепей дні пакончыць на полі баявым,
Ніж век глытаць ў кайданах чужынскіх вогнішч дым!*
Вось уцякаюць суддзі, вась кроў плыве ракой:
«Я ў Мар'енбург¹ з'явіўся, і ён на час, ды мой.
Пакуль тугія лукі на вежах не звіняць,
Пакуль даўгія стрэлы адтуль не паляцяць».
Але слабеюць сілы, але дрыжыць далонь.
І вась аб труп запнуўся яго любімы конь.
«О конь, не давядзецца табе ў лугах іржаць,
І ў полі нам з табою ўжо болей не гуляць.
Я ў стрэлах, быццам вожык.
Бывай, мой конь, бывай!
Мы болей не пабачым лугі і родны край».
Аленя абступілі са зграяй злых сабак.
Ірвуць і раздзіраюць, сякуць на дробны мак.
І вась з крывёю гордай змяшаўся пыл і гразь.
Так у баі няроўным загінуў Вячка-князь. 🖱

Патлумачце
выдзелены
выраз.

1. Пра які эпизод з гераічнага жыцця Вячкі расказваецца ў вершаваным творы?
2. Зачытайце адпаведныя радкі з твора (цытаты), якія характарызуюць Вячку як сапраўднага героя, патрыёта, мужа і смелага воіна.
3. Якую ролю ў творы адыгрывае вобраз баявога каня князя Вячкі? Як гэты вобраз дапамагае выразней паказаць самога князя?
4. Як характарызуюцца ворагі-крыжакі? Раскрыце сэнс выразаў: *як груганы на трупы, крыжацкія зграі* і інш.
5. Знайдзіце ў тэксце гіпербалы. З якой мэтай у кожным канкрэтным выпадку яны ўжыты? Які пры гэтым дасягаецца эфект (узмацняецца напружанасць дзеяння, звяртаецца ўвага на асобныя рысы характару ці нешта іншае)?

¹ *Мар'енбург* — крэпасць (зараз Алукснэ — горад у Латвіі).

6. Якую ролю ў творы адыгрывае творчая фантазія паэта? У чым яна выяўляецца?
7. Выберыце адпаведныя радкі, у якіх сфармулявана мастацкая ідэя твора, і патлумачце свой выбар:

Меў сілы, каб змагацца і з сотняй варагоў,
Але шляхі да волі замкнулі для яго...

«Я ў Мар'енбург з'явіўся, і ён на час, ды мой...».

О, лепей дні пакончыць на полі баявым,
Ніж век глытаць ў кайданах чужынскіх вогнішч дым!

8. Параўнайце вобраз Вячкі ў праявістым і паэтычным творах. У якім з іх герой бліжэй да рэчаіснасці, надзелены ваганнямі і пакутлівым пошукам выйсця са складаных жыццёвых абставін, а ў якім больш нагадвае казачны ці легендарны персанаж?
9. Наколькі адпавядае змест твора гістарычнай праўдзе? Параўнайце героя балады з тым, што пра яго гаворыць гістарычная навука.
10. Праверце свае веды (тэст па творы У. Караткевіча «Балада пра Вячку, князя людзей простых»).

ПРА БАЛАДУ

Вы пазнаёміліся з паэтычным творам «Балада пра Вячку, князя людзей простых», створаным на аснове гістарычнага матэрыялу пра князя Вячку.

Сюжэт балады драматычна напружаны: уся ўвага сканцэнтравана на апошніх хвілінах жыцця героя. Князь Вячка, стоячы перад суддзямі ў чаканні смерці, знаходзіць магчымасць не стаць ахвяраю, а змагацца да канца, як і належыць сапраўднаму воіну. Вызваліўшыся з путаў, ён здабывае меч і кідаецца ў бой: *«Меч бліснуў у наветры над лютаю гурбой. / Адзін супроць дзясяткаў — / І ўсё ж не прэнг, а бой!»*

Герой надзелены незвычайнай сілай, ён змагаецца як казачны ці легендарны персанаж, але сілы няроўныя. Падзеі, пра якія расказваецца ў баладзе, маюць трагічную развязку, і твор заканчваецца смерцю героя.

Балада — невялікі верш казачна-фантастычнага, гераічнага ці легендарнага зместу з драматычна напружаным сюжэтам.

1. Чым балада адрозніваецца ад іншых вершаваных твораў?
2. Прыгадайце балады, з якімі вы пазнаёміліся на ўроках рускай літаратуры.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА РАЗДЗЕЛА

1. Чым адрозніваецца публіцыстыка ад мастацкай літаратуры? Што яна запазычвае з мастацкай літаратуры для ўзмацнення ўздзеяння на чытача?
2. У некаторых творах мастацкая літаратура цесна збліжаецца з публіцыстыкай. Прыкладам у прозе можа быць жанр нарыса, да якога звяртаюцца і публіцысты, і пісьменнікі. Прыведзіце прыклады такіх твораў і пакажыце, што ў іх ад мастацкай літаратуры і што — ад публіцыстыкі.
3. У чым заключаецца галоўная розніца паміж мастацкай і навуковай літаратурай? Для якога твора характэрна дакладнасць і гістарычная праўда, а для якога — творчае ўяўленне і фантазія?
4. Суаднясіце паняцці з мастацкай і навуковай літаратурай (трэнажор «Мастацкая і навуковая літаратура»).
5. Якая роля фантазіі, вымыслу ў творы мастацкім і ў творы навуковым? Пацвердзіце свае меркаванні, параўнаўшы творы пра князя Вячку.

6. Ці ўласціва навуковай літаратуры ўжыванне вобразных сродкаў, эмацыянальных ацэнак? Пакажыце гэта на прыкладзе ўрыўка з вучэбнага дапаможніка па гісторыі Беларусі. Ці ёсць там эпітэты, метафары, параўнанні?

7. Падрыхтуйце пытанні і правядзіце літаратурную віктарыну па творах, вывучаных у раздзеле.

8. Разгадайце крыжаванку па раздзеле «Мастацкая літаратура і навука».

9. Праверце свае веды (трэнажор падагульняльны 1, 2).

10. Вы перагарнулі апошнюю старонку вучэбнага дапаможніка. Наперадзе ў вас цудоўны час захапляльных падарожжаў па Беларусі і за яе межамі, знаёмства з новымі сябрамі і літаратурнымі героямі.

Прапануем прыняць удзел у праекце «Чалавек чытае». Паназірайце ў час адпачынку за людзьмі, якія захоплены літаратурай: чытаюць часопісы і кнігі, спасцігаюць таямніцу слова ў смартфонах і на планшэтах у кафэ і ў вагонах метро, у парках і на прыпынках. Затым, выбраўшы цікавы момант, паспрабуйце сфатаграфавач за гэтым заняткам вашых сяброў з іх дазволу. Да кожнага фотаздымка прыдумайце або падбярыце арыгінальную назву. У пачатку наступнага навучальнага года наладзьце ў школе выставу вашых работ, якія абудзяць большую цікавасць да чытання і здолеюць пераканаць вучняў вашага класа (школы), што шчаслівы той чалавек, які шмат чытае.

СЛОЎНІК ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧЫХ ТЭРМІНАЎ

Адухаўлённе — прыпадабненне нежывога прадмета да жывой істоты або чалавека, адзін з відаў **метафары**.

Алегорыя — іншасказанне, мастацкі прыём, калі абстрактная думка раскрываецца праз паводзіны жывёл, асаблівасці раслін, іншых прадметаў ці рэчаў: баязлівасць або безабароннасць — праз паводзіны зайца, драпежнасць і прагнасць — праз паводзіны ваўка і г. д.

Амфібрахій — трохскладовая стапа з націскам на другім (сярэдным) складзе: ___ ' ___. (Гл. верш «Роднае слова» Д. Бічэль.)

Анапест — трохскладовая стапа з націскам на трэцім складзе: ___ __ '_. (Гл. паэму «Курган» Янкі Купалы, верш «Ручэй» Якуба Коласа.)

Апавяданне — невялікі праяічны твор, у якім расказваецца пра асобную падзею, здарэнне ў жыцці чалавека, героя твора.

Апісанне — спосаб паказу з'яў жыцця, падрабязная перадача, пералічэнне асобных прымет, адзнак, якасцей, рыс чалавека, з'явы, прадмета.

Аповед — спосаб раскрыцця зместу твора праз паведамленне пра падзеі, паводзіны, учынкi героя або герояў.

Артыкул — жанр навуковай або публіцыстычнай ці крытычнай літаратуры, у якім ставіцца і вырашаецца пэўнае пытанне. (Гл. артыкул «Шануйце роднае слова!» Цёткі.)

Афарызм — кароткі, арыгінальны, дакладны выраз, які ў сціслай, зручнай для запамінання форме ўтрымлівае глыбокую думку.

Балада — невялікі верш казачна-фантастычнага, гераічнага ці легендарнага зместу з драматычна напружаным сюжэтам. (Гл. «Балада пра Вячку, князя людзей простых» У. Караткевіча.)

Вобраз мастацкі — вобразнае адлюстраванне рэальнага жыцця, абагульненае і дапоўненае пісьменнікам па законах мастацкай творчасці, якое ўздзейнічае на пачуцці чалавека.

Вымысел — выдумка, фантазія, да якой звяртаецца пісьменнік у сваёй творчасці для стварэння вобразаў, карцін, сюжэтаў, важнейшы сродак мастацкага паказу жыцця.

Герой — дзейная асоба, персанаж, вобраз чалавека ў творы.

Гіпэробала — мастацкі прыём, моцнае перавелічэнне ўласцівасцей, якасцей ці памераў прадмета або з’явы з мэтай большай мастацкай выразнасці.

Гістарызмы — словы, якія абазначаюць прадметы, з’явы і паняцці пэўнай гістарычнай эпохі, якія з цягам часу выйшлі з ўжытку. (Гл. твор Л. Дайнекі «Меч князя Вячкі».)

Гукапіс — ужыванне ў мастацкім, пераважна вершаваным, тэксце аднолькавых або падобных гукаў, якія ўзмацняюць мілагучнасць і сэнсавую выразнасць мовы.

Гумар, гумарыстычны — паказ жыццёвых з’яў у смешным (камічным) выглядзе, нязлосны, добразычлівы смех. (Гл. урывак «Дзядзька-кухар» Якуба Коласа.)

Дактыль — трохскладовая стапа з націскам на першым складзе: ‘ — — —. (Гл. верш «Раманс» М. Багдановіча.)

Драматызм — крайняя напружанасць, вастрыня сітуацыі, падзеі, эпизоду, сюжэта.

Дыялог — размова дзвюх асоб.

Дэталі мастацкая — падрабязнасць у апісанні пэўных аб’ектаў у творы (пейзажу, партрэта, дзеяння, персанажа і г. д.), якая з асаблівай сілай абуджае ўяўленне і творчую думку чытача і нясе значную эмацыянальную і сэнсавую нагрузку.

Ідэя — асноўная думка твора, якой прасякнуты яго вобразы і карціны, паэтычны сэнс твора, ацэнка тых з’яў, якія паказаны ў творы.

Інцэнніроўка — перапрацоўка празаічнага або паэтычнага твора для пастаноўкі на сцэне.

Інтана́цыя — тон, характар вымаўлення фразы, якія вы́яўляюць пачуццё, настрой, душэўны стан, адносіны чалавека да таго, пра што ідзе размова.

Іро́нія — мастацкі прыём, спосаб камічнага або сатырычнага паказу, у аснове якога ляжыць схаваная, стоеная насмешка.

Камі́чнае — смешнае ў жыцці і ў мастацкім творы.

Кампазі́цыя — будова мастацкага твора, размяшчэнне і спалучэнне асобных частак, эпізодаў, карцін.

Лагі́чны на́ціск — выдзяленне голасам слова ў сказе, фразе, якому надаецца асабліва важнае значэнне.

Літарату́ра маста́цкая — слоўна-вобразная мастацкая творчасць.

Літарату́ра навукóвая — літаратура, якая грунтуецца на дакументальным матэрыяле, строга прытрымліваецца дакладных фактаў.

Мета́фара (гл. таксама адухаўленне, увасабленне) — мастацкі прыём і спосаб паказу жыцця, у аснове якога ляжыць схаванае параўнанне.

На́рыс — мастацка-публіцыстычны твор на актуальную тэму сучаснасці, у якім распавядаецца пра падзеі, што сапраўды здараліся ў жыцці, а персанажы маюць рэальных прататыпаў і выступаюць пад сваімі прозвішчамі.

Падтэкст маста́цкі — прыхаваны сэнс якога-небудзь выказвання, эпізоду ці твора ў цэлым.

Памёр вершаваны — паняцце, якое ўжываецца для вызначэння рытмічнай канвы верша і паказвае колькасць і характар стоп у вершаваных радках.

Параўна́нне — мастацкі прыём характарыстыкі аднаго прадмета, з’явы пры дапамозе супастаўлення іх з іншымі.

Партрёт — апісанне знешнасці персанажа, якое характарызуе яго як чалавека.

Паў́за — адзін з элементаў інтанацыі, большы ці меншы па працягласці прыпынак голасу ў час чытання літаратурнага твора.

Паэзія — эмацыянальна-вобразная вершаваная творчасць.

Паэзія ў прозе — невялікі па памерах праязны твор, блізкі да верша дзякуючы сваёй эмацыянальнасці, лірызму, своеасаблівай рытмічнасці мовы. (Гл. твор «Шчасце не ў золаце» Змітрака Бядулі.)

Паэма — вялікі вершаваны твор, у якім расказваецца пра важныя падзеі і яркія характары, выяўляюцца глыбокія перажыванні аўтара і яго герояў. (Гл. паэму «Курган» Янкі Купалы.)

Пейзаж — апісанне прыроды, якое мае важнае значэнне для характарыстыкі дзеяння, душэўнага стану героя.

Пёрсанаж — дзейная асоба, герой твора.

Проза — слоўна-мастацкая творчасць, заснаваная на праязным мове.

Публіцыстыка — асаблівы від літаратуры, які ў паказе жыцця грунтуецца не на выдумцы-фантазіі, а на дакладным адлюстраванні сапраўдных, рэальных падзей і фактаў.

Рытм, рытмічнасць — раўнамернае паўтарэнне, чаргаванне націскных і ненаціскных складоў, стоп у вершы.

Рыфма — сугучнасць канчаткаў вершаваных радкоў.

Рэквіем — урачыста-жалобны літаратурны або музычны твор, прысвечаны памяці загінуўшых.

Свабодны верш — верш, графічна разбіты на радкі, у аснове рытму якога — чаргаванне аднатыпных інтанацыйных і сэнсавых адзінстваў. (Гл. верш «Дрэвы паміраюць...» Максіма Танка.)

Сімвал — слова ці выраз, якія ўжываюцца ў пераносным сэнсе і абазначаюць нейкую жыццёвую ці грамадскую з’яву — дружбу, цвёрдасць, смеласць.

Стапа — група складоў з адным націскным, якія раўнамерна паўтараюцца ў вершаваным радку. Бываюць двухскладовыя (ямб, харэй) і трохскладовыя (дактыль, амфібрахій, анапест) стопы.

Страфа — частка верша з пэўнай рыфмоўкай радкоў, якая рэгулярна паўтараецца на працягу твора.

Сюжэ́т — сістэма падзей у апавядальным творы, раскрыццё дзеяння твора і праз яго — характару героя ці герояў.

Трагі́чнае — вельмі вострая, напружаная сітуацыя або развіццё дзеяння, якія заканчваюцца гібеллю героя ў барацьбе за важныя ідэі.

Тро́пы — словы або выразы, якія маюць пераноснае значэнне, дадатковы мастацкі сэнс (эпітэт, параўнанне, метафара, сімвал, алегорыя і г. д.).

Тэ́ма — жыццёвая з’ява або кола жыццёвых з’яў, якія прыцягнулі ўвагу аўтара, зацікавілі яго.

Увасаблэнне — мастацкі прыём, разнавіднасць метафары, прыпадабненне з’яў прыроды да паводзін чалавека.

Фанта́стыка — карціны жыцця, створаныя ўяўленнем, з дапамогай выдумкі, неверагодныя або малаверагодныя ў жыцці, але цікавыя і змястоўныя ў творы.

Харэ́й — двухскладовая стапа з націскам на першым складзе: —́ —́. (Гл. урывак «У яго быў свет цікавы...» Якуба Коласа.)

Эпі́граф — выказванне, якое змяшчаецца адразу пасля загалюка і перадае асноўны сэнс твора.

Эпізо́д — пэўны момант у дзеянні (здарэнне, выпадак), у сюжэце мастацкага твора, важны для разумення, характарыстыкі дзейных асоб.

Эпіло́г — заключная частка твора, у якой паведамляецца пра тое, што адбывалася пасля асноўнага дзеяння.

Эпітэ́т — мастацкае азначэнне, якое адыгрывае важную ролю ў характарыстыцы жыццёвых з’яў, чалавека.

Я́мб — двухскладовая стапа з націскам на другім складзе: —́ —́́. (Гл. урывак «Дзядзька-кухар» Якуба Коласа.)

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

Беларускі савецкі жывапіс. — Мінск : Беларусь, 1978.

Бохан, Ю. М. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : у 2 ч. / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. — Мінск : Выдавецкі цэнтр БДУ, 2016. — Ч. 1.

Брыль, Я. Сірочы хлеб / Я. Брыль [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.livelib.ru/author/310922/top-yanka-bryl>.

Вашчанка, Г. Х. Мацярынскія крылы. 1975. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : https://mozyrxxxvek.blogspot.com.by/2014/06/blog-post_9516.html.

Дайнека, Л. Меч князя Вячкі / Л. Дайнека ; маст. У. А. Лукашык. — Мінск : Юнацтва, 1987.

Драздовіч, Я. Трывеж. Панарама месячнага горада. 1932—1933. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://drazdovich.by/>.

Драздовіч, Я. Падкружніковы краявід на планеце Сатурн (Saturland). 1931. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://drazdovich.by/>.

Кацар, М. С. Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка / М. С. Кацар. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1996.

Колас, Якуб. Сымон-музыка / Якуб Колас ; маст. М. Селяшчук. — Мінск : Юнацтва, 1990.

Купала, Янка. Курган / Янка Купала ; маст. М. С. Басалыга. — Мінск : Юнацтва, 1987.

Купалаўскі мемарыяльны запаведнік «Вязынка» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.fotobel.by/muzei-belarusi/muzej-vyazynka/>.

Курган Славы, фота [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://belkraj.by/landmarks/kurgan-slavy>.

Музей валуноў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.fotobel.by/muzei-belarusi/muzej-valunov/>.

Пяшкун, В. Вёска. 2013. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://art-imensa.com/authors/peshkun-vasilij/>.

Ран, Л. Дзядзька Антось / Л. Ран // Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : http://dkmf.by/exhibitions/view-151/page-1.html?operation=select_current_author_item&item_id=&LNG_ID=&author_item_id=76151.

Римаровіч, Э. Жывопісь. Монументальное искусство / Э. Римаровіч. — Белорусский союз художников, 2006.

Чарных, Т. Вясковыя матывы [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://art-exhibitions.ru/kunstenaars/chernykh-tatyana/>.

Шаранговіч, В. Кніжная графіка. Станкавая графіка. Акварэль. Малюнак / В. Шаранговіч. — Мінск : Беларусь, 2008.

Шчыракоў, М. Н. Творы выяўленчага мастацтва на ўроках беларускай літаратуры. IV—VII класы / М. Н. Шчыракоў. — Мінск : Народная асвета, 1978.

З М Е С Т

Дарагія сямікласнікі!	3
-----------------------------	---

ЧАРАДЗЕЙНАЯ СІЛА МАСТАЦТВА (5)

Якуб Колас. У яго быў свет цікавы (Урывак з паэмы «Сымон-музыка»)	8
Янка Купала. Курган	12
<i>Пра паэму</i>	21

У ВЕРШАХ І Ў ПРОЗЕ (23)

Якуб Колас. Ручэй	25
Тарас Хадкевіч. Крынічка (Урывак)	27
Васіль Быкаў. Незагойная рана	30
Васіль Зуёнак «З вайны сустрэлі мацяркі сыноў...»	42
<i>Пра пейзаж</i>	44

ЗАГАДКАВАЯ КРАІНА ПАЭЗІЯ (47)

Максім Танк. Паэзія	49
<i>Пра вершаскладанне</i>	50
Максім Багдановіч. Маёвая песня	53
<i>Пра гукапіс</i>	56
Данута Бічэль. Роднае слова	57
Мікола Арочка. Хлеб роднай мовы	58
Еўдакія Лось. Дзяўчаты мінулай вайны	60
Ніл Гілевіч. Маці	61
<i>Пра падтэкст</i>	63
Якуб Колас. Дзядзька-кухар (Урывак з паэмы «Новая зямля»)	65
<i>Пра выразнае чытанне паэтычных твораў</i>	74

ЦІКАВАЕ І ЗАХАПЛЯЛЬНАЕ Ў ЗВЫЧАЙНЫМ, ПАЎСЯДЗЁННЫМ. ПРОЗА (77)

Змітрок Бядуля. На Каляды к сыну	79
<i>Пра мастацкую дэталю</i>	87
Іван Навуменка. Настаўнік чарчэння	89

Янка Брыль. Урокі пані Мар'і (Урывак з аповесці «Сіročы хлеб»)	95
<i>Пра аповед, апісанне, дыялог</i>	132
Уладзімір Шыцік. Лісцік серабрыстай таполі	134
Мікола Лупсякоў. Мэры Кэт	145

ПАЭЗІЯ Ў ПРОЗЕ І ПРОЗА Ў ПАЭЗІІ (161)

Змітрок Бядуля. Шчасце не ў золаце	162
Максім Танк. Дрэвы паміраюць... ..	164
Алесь Разанаў. «У парку...»	165

МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА, ПУБЛІЦЫСТЫКА І НАВУКА (167)

Цётка. Шануйце роднае слова!	168
Уладзімір Караткевіч. Зямля пад белымі крыламі (Скарочана)	172
Зямля мая беларуская	173
Вёска, о родная вёска мая!	173
Просім у хату, госцейкі нашы!	177
Хлеб і да хлеба	181
Каля хаты ў садочку	187
Людзі зямлі беларускай	191
<i>На сумежжы з навукай</i>	200
Знешняя небяспека ў першай палове XIII ст. (З вучэбнага дапаможніка па гісторыі Беларусі)	201
Леанід Дайнека. Меч князя Вячкі (Урывак з рамана)	203
Уладзімір Караткевіч. Балада пра Вячку, князя людзей простых	225
<i>Пра баладу</i>	228
Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў	231
Спіс выкарыстаных крыніц	236

Лазарук, М. А.

Л17 Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 7-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. А. Лазарук, Т. У. Логінава, Г. А. Сухава. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2017. — 240 с. : іл.

ISBN 978-985-559-950-1.

УДК 821.161.3.09(075.3=161.3=161.1)

ББК 83.3(4Бел)я721

Вучэбнае выданне

Лазарук Міхаіл Арсеньевіч
Логінава Таццяна Уладзіміраўна
Сухава Галіна Анатольеўна

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

Вучэбны дапаможнік для 7 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *Г. І. Бандарэнка*

Рэдактар *І. М. Лапанец*

Мастацкі рэдактар *З. П. Болцікава*

Вокладка мастака *А. П. Пратасені*

Мастакі *А. П. Пратасеня, Л. М. Рудакоўская, Г. А. Ламанавы*

Камп'ютарная вёрстка *Ю. М. Галавейка*

Карэктары *Д. Р. Лосік, К. В. Шобік, Л. Г. Ганчарэнка*

Падпісана ў друк 06.09.2017. Фармат 70×90¹/₁₆. Папера афсетная.

Друк афсетны. Ум. друк. арк. 17,5. Ул.-выд. арк. 11,7.

Тыраж 130 500 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/263 ад 02.04.2014. Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

ААТ «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 2/3 ад 04.10.2013. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск

(Назва і нумар установы агульнай сярэдняй адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			